

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗБРОЙНІЙ АГРСІЇ РОСІЇ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Повномасштабне вторгнення рф являє собою суттєву загрозу для екологічної безпеки України, як елементу національної безпеки у внутрішньодержавному та міжнародному її вимірах.

Сучасна екологічна ситуація в Україні фактично є кризовою саме через активні воєнні дії та пов'язаний із цим негативний, згубний вплив на природне середовище. Внаслідок збройної агресії рф шкода завдається землі, ґрунтам, атмосферному повітрю, земельному фонду України, водними ресурсам, надрам, лісовому фонду, об'єктам природно заповідного фонду, через що довкілля можна вважати жертвою збройного конфлікту.

На підставі результатів аналізу наукової літератури, судової практики, положень нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля обґрунтовано необхідність: адаптації кримінального законодавства України до загроз безпековому стану довкілля в контексті повномасштабної воєнної агресії росії проти України; реалізація заходів із забезпечення захисту та відновлення порушених екологічних прав та інтересів населення в Україні в умовах війни; забезпечення фіксації фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в результаті російської агресії на тимчасово окупованих територіях України; оцінки негативного впливу на довкілля в результаті повномасштабного російського вторгнення та прогнозування

наслідків війни в середньо та довгостроковій перспективі; забезпечення правильної фіксації злочинів проти довкілля у відповідності до вимог міжнародних судових інституцій з метою встановлення справедливості та притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену воєнними діями, та забезпечення включення збитків довкіллю до міжнародного реєстру збитків.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, екологічна система, екоцид, незаконне полювання, біорізноманіття, природні ресурси, збройний конфлікт, воєнний стан.

Постановка проблеми. Усі природні багатства, а саме: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, відповідно статті 13 Конституції України (далі КУ) є об'єктами права власності Українського народу. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 КУ) але водночас зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66 КУ). У свою чергу забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16 КУ)¹.

Екологічна безпека являється важливою складовою національної безпеки України, відповідно, охорона довкілля є гарантованою державою. Забезпечення охорони довкілля є одним із завдань Кримінального кодексу України (далі КК України), яким встановлено відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, які посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та інших видів діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

З початком агресії Російської Федерації проти України у 2014 році навколишнє середовище перетворилося на одну з жертв збройного конфлікту. Станом на вересень 2023 року орієнтовна сума збитків, завданих довкіллю, складає 2108 мільярдів гривень. Вона включає шкоду, завдану атмосферному повітрю, надрам, лісу, об'єктам природно-заповідного фонду, флорі та фауні, а також земельним і водним ресурсам².

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.08.2024)

² Як писати про злочини проти довкілля та чому екоцид – це не воєнний злочин? Поради юристів.

Очевидним стає те, що військове вторгнення РФ вкрай негативно вплинуло на довкілля і катастрофічними є наслідки для екологічної безпеки, яка являє собою такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей¹. У зв'язку з чим виключної значущості набуває питання розробки правового механізму щодо забезпечення реалізації кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті збройної агресії РФ проти України.

Метою статті є окреслення ряду проблемних питань, що виникають у зв'язку із порушенням реалізації права людини на безпечне довкілля в умовах війни.

Теоретичною основою наукової статті були праці вітчизняних вчених-правників, які досліджували окремі питання забезпечення екологічної безпеки, а саме: О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. В. Голіна, О. М. Гумін, В. К. Грищук, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, В. О. Навроцький, Ю. В. Орлов, Я. В. Ступник та інші. Однак, з огляду на відсутність досвіду забезпечення захисту довкілля, як жертви збройного конфлікту, ця проблематика потребує системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В усі часи немало важливу, а подекуди визначальну роль у питаннях забруднення навколишнього середовища відігравала людина і результати її життєдіяльності. Нераціональне використання природних ресурсів, неправильне поводження з відходами, і як наслідок – порушення екосистеми. Бездумна меліорація на Волині, «варварська» вирубка лісів на Закарпатті, «бурштинова лихоманка» на Рівненщині та Житомирщині, свавільне браконьєрство та незаконне полювання тощо². Звісно все це мало згубний вплив на природні об'єкти, але у нашій країні були вироблені досить ефективні механізми виявлення потенційних загроз довкіллю з метою збереження навколишнього природного середовища. Однак збройна агресія Росії, яка нещадно руйнує не лише людські долі та життя, а і навколишнє середовище, несе у собі суттєві ризики для світової екологічної безпеки. Російська агресія проти України з 2014 р., включно з анексією Криму та розгортанням масштабної війни на Донбасі, подальші агресивні й непередбачувані дії великої ядерної держави різко підвищили нестабільність глобального безпекового довкілля, значно посилили дію негативних чинників у напрямку руйнації існуючого світового ладу³.

Уся світова спільнота добре розуміє віддалений характер наслідків від тієї шкоди, яка була завдана довкіллю агресором. Так звані «мовчазні

Київ : Регіональний центр прав людини, 2023 р. с. 4

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024)

² Колб О. Г., Гумін О. М., Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія Право. Випуск 60. С. 147

³ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К. : НІСД, 2017. С. 216

жертви» війни, які потерпають сьогодні, вже завтра становитимуть собою реальну небезпеку для всього живого, і на нас неминуче чекає руйнування екосистем, зменшення біорізноманіття, катастрофічне забруднення ґрунтів, атмосферного повітря тощо.

Про те, що шкода доквітлю України від російської агресії є колосальною та довгостроковою, офіційно заявляють у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України, де на сьогоднішній день оцінюють збитки природі від війни у понад 60 млрд доларів США.

Зважаючи на безчисленну кількість ракет, що впали на українські землі, а також невідому кількість нерозірваних боєприпасів можна прогнозувати потенційну небезпеку протягом багатьох десятиліть¹.

Через повномасштабне вторгнення держави-агресорки росії Україна стала однією з найзамінованих країн світу – площа потенційно забрудненої вибухонебезпечними предметами території наразі складає 156 тис. кв. км, 25 % від загальної площі. За даними Міністерства внутрішніх справ України за час повномасштабного вторгнення сапери виявили понад 760 тисяч вибухонебезпечних предметів. Переважна більшість – на деокупованих територіях². Як зазначають експерти, станом на жовтень 2023 року понад 650 тис. га українських лісів залишаються замінованими. А загальна площа замінованих територій в Україні внаслідок російської агресії становить 180 тис. км². Під загрозою зникнення з терен України опинилися 80 видів тварин, а 20 % природоохоронних територій досі потерпають від війни. За попередніми оцінками на територіях, де проводились бойові дії, поточні втрати тваринного світу, лише стосовно видів, віднесених до мисливських ресурсів, в окремих регіонах можуть становити до 40 % і більше, що вже налічує біля 25 тис. голів крупних копитних, 270 тис. хутрових звірів та більше 2 млн. птахів. Не складно прогнозувати, що впродовж ще одного-півтора року такої війни на окупованих та прилеглих територіях залишиться в середньому 15-20 % довоєнної чисельності тварин, після чого запустяться незворотні екологічні процеси порушення природного відтворення і повного зникнення місцевих угруповань³.

На сьогоднішній день пошкоджені або повністю зруйновані Авдіївський, Ясинуватський, Єнакієвський коксохімічні заводи; Азовсталь, Єнакієвський металургійний завод; Мотор Січ, та ряд інших підприємств енергетичної, хімічної, металургійної промисловості, руйнування яких спричинило згубний вплив на довкілля. Лише за останній рік було підірвано

¹ Екодія. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. 01.04.2022 р. URL: https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijina.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rBM9GXhuMsJqa3smn7KqcsC8ZaCV_x_e63vAevA0IG1n_GxGbZ4AgRoC-SMQAvD_BwE (дата звернення: 19.08.2024).

² Україна є однією з найбільш замінованих країн світу. З чим стикаються сапери та які прогнози розмінування. 04.04.2024 р. URL: <https://ukranews.com/ua/news/996595-ukrayina-ye-odniyeyu-z-najbilsh-zaminovanyh-krayin-svitu-z-chym-stykayutsya-sapery-ta-yaki-prognozy> (дата звернення: 19.08.2024).

³ Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 09.09.2024).

Каховську ГЕС, внаслідок чого повністю знищено екосистему *Каховського водосховища*, обстріляно нафтові склади в Охтирці, зруйновано Харківський фізико-технічний інститут, який є частиною науково-дослідного центру атомної промисловості та ядерної енергетики України, де розташована ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів», що становить пряму загрозу ядерної катастрофи. Російськими військами заміновано та забруднено ракетними та іншими видами палива води Чорного та Азовського морів, нескінченні авіаційні удари та артилерійські обстріли нищать екосистему, що становить суттєву загрозу екологічної катастрофи світового масштабу, що може мати згубні наслідки для миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Мова йде про екоцид, як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, злочин, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена статтею 441 КК України.

Україна – перша країна в світі, яка розслідує воєнні злочини проти довкілля та забезпечує відповідальність за них в рамках національної юрисдикції. Зокрема, ми є однією з 15 країн світу, законодавство яких передбачає відповідальність за екоцид. Ми та Міжнародний кримінальний суд розробляємо національні та міжнародні стандарти притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. Завдяки проактивній позиції України та залученості міжнародних партнерів довкілля вже не є мовчазною жертвою війни. Наш голос на його захист чуять в усьому світі, зазначив у своїй колонці для видання *Kyiv Post* Генеральний прокурор України Андрій Костін¹.

Нормами міжнародного гуманітарного права усіяко захищається довкілля, йому не повинна завдаватись шкода і у ході військових конфліктів, про що йде мова як у природоохоронних договорах, так і спеціальних договорах, умовою застосування яких є наявність збройного конфлікту.

Так, Додатковим протоколом до Женевських конвенцій про захист цивільного населення під час війни, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, передбачено положення, згідно з яким заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу.

Конвенція ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище передбачає відмову від військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довготривалі або серйозні наслідки, як способи руйнування, завдання збитків або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці.

¹ Погляд: злочини проти довкілля - злочини проти майбутнього. Андрій Костін. *Kyiv Post*, 25 квітня 2025 р. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (дата звернення: 09.09.2024).

Римським статутом, на підставі якого діє Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), прямо заборонено умисне вчинення нападу у разі усвідомлення того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною, в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Українське законодавство поступово трансформується у відповідності до викликів сьогодення, у спрямованості на нейтралізацію дії негативних соціальних процесів та суспільних протиріч. Вкрай важливим для нашої країни є прийняття Закону України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього (реєстр. №0285 від 15.08.2024 р.). Представники Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України зазначають, що ратифікація Римського статуту – це реальна можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у МКС. Ця подія наближає нас до мети – притягнення винних до відповідальності та відшкодування росією збитків, завданих довкіллю України. Саме Римський статут передбачає можливість переслідування нападів, які свідомо спричиняють широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, і визначаються воєнними злочинами. *Відтепер Україна, як держава-учасниця МКС має ще більше можливостей створити перший у світі прецедент – та притягнути до кримінальної відповідальності країну-агресора за шкоду довкіллю внаслідок війни. Довкілля більше не може залишатися мовчазною жертвою війни. Ратифікація Римського статуту дозволить значно посилити роботу МКС щодо притягнення росіян до відповідальності за злочини, вчинені на території України¹.*

Однак, на сьогоднішній день проблемними і невирішеними ані у теоретичній, ані у практичній площині залишаються ряд питань у частині забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля та збереження навколишнього середовища саме в період збройної агресії, зокрема:

- адаптація кримінального законодавства України до загроз безпековому стану довкілля та розробка правових механізмів реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті

¹ Ратифікація римського статуту – можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у міжнародному кримінальному суді. 21.08.2023 р. URL: <https://mepr.gov.ua/ratyfikatsiya-rymskogo-statutu-mozhlyvist-prytyagnuty-rosiyu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillya-u-mizhnarodnomu-kryminalnomu-sudi/> (дата звернення: 11.09.2024).

повномасштабної воєнної агресії росії проти України;

- забезпечення правильного застосування кримінального закону в частині розмежування кримінальних правопорушень проти довкілля із кримінальними правопорушеннями проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

- реалізація заходів із забезпечення захисту та відновлення порушених екологічних прав та інтересів населення в Україні в умовах війни;

- забезпечення правильної фіксації фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у відповідності до вимог міжнародних судових інституцій з метою встановлення справедливості та притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену воєнними діями, та забезпечення включення збитків довкіллю до міжнародного реєстру збитків;

- оцінка негативного впливу на довкілля в результаті повномасштабного російського вторгнення та прогнозування наслідків війни в середньо та довгостроковій перспективі, тощо.

Висновки. Екологічні наслідки війни мають віддалений характер, що зумовлює важливість відмови від безглузлого заподіяння шкоди екосистемам у прагненні досягти військових цілей. Організація Об'єднаних Націй наголошує, що завдана під час збройних конфліктів шкода навколишньому середовищу ще довго після їх закінчення впливає на стан екосистем і природних ресурсів і часто виходить за межі національних територій та період життя одного покоління¹. Політика росії – це політика «випаленої землі» з усіма жахливими наслідками цих процесів. Збройна агресія росії спричиняє деградацію та руйнування навколишнього середовища, впливаючи на природне благополуччя, життя та здоров'я людей. Навколишнє середовище беззаперечно є однією із жертв збройного конфлікту, факти свідчать про страшний стрес, якого воно зазнає. Шкода завдається атмосферному повітрю, надрам, лісу, природно-заповідному фонду, флорі та фауні, а також земельним і водним ресурсам, і захист цих об'єктів є обов'язком держави і суспільства на шляху до запобігання серйозним гуманітарним наслідкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.08.2024).

2. Як писати про злочини проти довкілля та чому екоцид – це не воєнний злочин? Поради юристів. Київ : Регіональний центр прав людини, 2023 р. 7 с.

¹ На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. М. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ. КИТ, 2017. С. 4.

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).

4. Колб О. Г., Гумін О. М., Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія Право. Випуск 60. С. 147–150.

5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К. : НІСД, 2017. 928 с.

6. Екодія. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. 01.04.2022 р. URL: https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rBM9GXhuMsJqa3smn7KqcsC8ZaCV_x_e63vAevA0IG1n_GxGbZ4AgRoC-SMQAvD_BwE (дата звернення: 28.08.2024).

7. Україна є однією з найбільш замінованих країн світу. З чим стикаються сапери та які прогнози розмінування. 04.04.2024 р. URL: <https://ukranews.com/ua/news/996595-ukrayina-ye-odniyeyu-z-najbilsh-zaminovanyh-krayin-svitu-z-chym-stykayutsya-sapery-ta-yaki-prognozy> (дата звернення: 19.08.2024).

8. Воєнні фактори впливу на тваринний світ України: поточні та прогнозовані наслідки. URL: <https://www.openforest.org.ua/269392/> (дата звернення: 09.09.2024).

9. Погляд: злочини проти довкілля - злочини проти майбутнього. Андрій Костін. *Kyiv Post*, 25 квітня 2025 р. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (дата звернення: 09.09.2024).

10. Ратифікація римського статуту – можливість притягнути росію до відповідальності за злочини проти довкілля у міжнародному кримінальному суді. 21.08.2023 р. URL : <https://mepr.gov.ua/ratyfikatsiya-rymskogo-statutu-mozhlyvist-prytyagnuty-rosiyu-do-vidpovidalnosti-za-zlochynu-proty-dovkillya-u-mizhnarodnomu-kryminalnomu-sudi/> (дата звернення: 11.09.2024).

11. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. М. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ. КИТ, 2017. 88 с.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(*Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Andriy M. YASHCHENKO,

Doctor of Law, Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ENVIRONMENT AS A VICTIM OF THE CRIMES OF RUSSIAN AGGRESSION

The full-scale invasion of the Russian Federation poses a significant threat to the environmental safety of Ukraine as an element of national security in its domestic and international dimensions.

The current environmental situation in Ukraine is a crisis precisely because of active hostilities and the associated negative, detrimental impact on the environment. As a result of the armed aggression of the Russian Federation, damage is caused to the land, soil, atmospheric air, land fund of Ukraine, water resources, subsoil, forest fund, objects of the nature reserve fund, which is why the environment can be considered a victim of the armed conflict.

Based on the results of the analysis of scientific literature, judicial practice, provisions of regulations in the field of environmental protection, the need for adaptation of the criminal legislation of Ukraine to threats to the security of the environment in the context of Russia's full-scale military aggression against Ukraine is substantiated; implementation of measures to ensure the protection and restoration of violated environmental rights and interests of the population in Ukraine during the war; ensuring the recording of the facts of criminal offenses against the environment as a result of Russian aggression in the temporarily occupied territories of Ukraine; assessment of the negative impact on the environment as a result of a full-scale Russian invasion and forecasting the consequences of the war in the medium and long term; ensuring the correct recording of crimes against the environment in accordance with the requirements of international judicial institutions in order to establish justice and bring to justice for environmental damage caused by hostilities and ensure the inclusion of environmental damage in the international register of damages.

Key words: *criminal offenses against the environment, ecological system, ecocide, illegal hunting, biodiversity, natural resources, armed conflict, martial law.*